

Elnarə AKİMOVA

İlin ədəbi mənzərəsi haqqa düşüncəyə belə bir çətinlik qarşısında qaldım. Hansı kriteriyalar əsasında yanaşmaq faktıdır? Axı ötüb keçən, yaşanmış zamanın bizə ötürdüyü fakt və gerçəklər sırasından başqa bir də bizim zamanın, ədəbiyyatın gözəlliklərinin məsuliyyəti olur, biz də həmin məzənlərin səviyyəsindən nəzər yetiririk prosesə. Deyək ki, orsayə gələn hansısa gözəl usur, özəl bir yaradıcı görüş, oxuduğumuz dəyərli bir mətn parçası... fakt göstərir olmaqdan çıxıb sonuzluğa qarşı, zamanın sonrakı axarına daxil ola bilirmiz? Moqsoad həm də bu olsun görək. Təbii... Ədəbiyyat bir ilin sərbəhdərlərini təqdim, o illik hadisə deyil. Həm də indi yalnız o yolu tutsaq ki, hər şeyə Nobel mükafatının hüddüdlərindən nisbətindən yanaşırıq və hər şeyə möhür həmin prizmadan nəzər yetiririk. o zaman görək bir Molla Nəsrəddin çıxıb çəmək özümlə: heç nə deməyək və heç nə yazmayaq. Amma burada da qarşı duran fikri özündən aralığa çəlməyəcəm: illərin ol-olub verib özümlə mübarizə və for hımnını oxumağa çalışsaq günün gözəlliklərinə niyə suç sayılır ki? Hələlik, o prizmadan yanaşacağıq ki, sair demək, "deyilən söz yadigardır"... Nə yazılırsa, bizim, milli ədəbiyyatın ümumi səviyyəsinin göstəricisidir. Yaradılan "il" çevrəsini yarib zamanlara qarşıma da qoy cəf ələbzərdə zamana qalsın. Qudur ki, bir gün gözəllən Motinin hansına ilin faktı olacağına inanmaq ümidilə yola çıxırıq.

2016-cı ildə bir çox dəyərli ziyahlarımızı itirdik. Zəlimxan Yaqub, İmamverdi Əbilov, Məmməd Aslan, Səhrab Təhrir, Fikrət Sadiq, İlyas Tapdıq, İstedadlı gənc yazar Anar Həbiboglu'nun dünyədən gedirliyi ağrıdan, sarsıdan ölümlərdən oldu. Bu ölümlərə yaxınlarda professor Aydın Dadaşovun, şair Sabir Sarvanın və istedadlı gənc yazar Məvlud Məvludun ölümləri də qarşıdı. Dünyədən nükamı gedənlər də ağrıdır bizlərin, məhəllətli ömür yaşayıb haqq dünyasına qovuşanlar da. İkincilər ona görə ağrıdır ki, illərin, onillərin yaddaş məxəzi rolunu oynayırlar, itirilən yalnız fərd yox, millətin mədəni-ruhsal potensialıdır. Cavan yazarlarımızın fikri isə... düşündürür, yaşanmış ömürlər, dəyərli məqam fikirlər, yazılmamış əsərlərin boşluğuna bu ölümlərlə bərsəməyə qovşur.

Ötən il hansı önəmli proseslərlə yadda qaldı? İlk növbədə, Nobelçi yazarların adı oldu. Nobelçi yazar Orxan Pamuk ötən il "Tolstoy" mükafatını aldı, ilin yeni Nobelçisi isə rok ifaçısı Bob Dilan oldu. Qalibin

Ötən ilin ədəbi mənzərəsi:

11 aprel 2017-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda keçirilmiş "Ədəbi proses - 2016" elmi yaradıcılıq müşavirəsində söylənmiş məruzənin mətni

adını çəkər-çəkməz ədəbi mühitə bir çəşmə qıyılıq yarandı. Kimi bunu mədəniyyətin böhranı (Ə.Sülisli), kimi "ən gözəllənmiş olayı" (Ə.Cahangir) kimi qiymətləndirir. Başlıca heyvət nidası da bu: Bob Dilan yazdırmı? Kifayət qədər ciddi imzaların təqdim olunduğu nüfuzlu mükafat niyə möhür rok ifaçısına verildi? Amma deyəsən, on çox çaxış Bob Dilanın özü oldu. Əks təqdirdə, çıxış niqədən təvəccübü "Mahnıların ədəbiyyatıdır?" -deyə sual edib onsuz da çaxış qalan dünya insanının həyəcənini bir az da dərinləşdirməzdi. Burada həyəcən sözünü başqa situasiyanın üzərinə keçirmək istəyi baş qaldırır üroyimədə. Nə zamansa Nobelçini ölkəmizə gətiriləcəyi günü görmək istəyi ("İstoyim, bunca böyük müdür, Mefistofel?")... Əlbəttə, bütöv ədəbiyyat kontekstindən baxanda bu mükafatı hansı ölkənin nümayəndəsinin almamasına o qədər də əhəmiyyəti yoxdur. Çünki harda yaradılmasından asılı olmayaraq, bütün ədəbiyyatları eyni hiss, duyğu birləşdirir, əsl ədəbiyyat həmişə bəşəriyyəti, ümumi maraqları, ortaq mədəniyyəti və mədəniyyətlərin köşiyəyi yerdədi. Amma meyar həm də Nobel mükafatını qazanmaq niyə olmasın ki? Meydana kiçik ölkə Sent Lüsianın Dərek Uolкот, Nigeriyadan Vole Şoyinka, Belarusiydan Svetlana Aleksiyevič, eləcə də Banqladəşdən iqtisadçı Məhəmməd Yunus faktı varsa, bizdə niyə olmasın, -deyə düşünməyimiz də təbii. Dayandırmıyız moqamdan çıxıb edəndə bu, bizə dünyamızın səkkizincini möcüzəsi kimi görünə belə...

Nobelson ehtiyac var. Ötən il Nobelçi yazar Vole Şoyinka, Nobel mükafatçısı olmasa da, yaradıcılığı bütün türk dünyasının qururu olar Əliqas Süleymanov Azərbaycanca, o cümlədən Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutuna təşrif buyurdu.

Diləndən, dinəndən, irqəndən, təmsil cədiyi icumai qurumdan asılı olmayaraq, həmmü bir yerdə toplayan bir ünvan var: Ədəbiyyat! Maraqlı bir qanunauyğunluğa həmişə diqqət kəsilməmiş: ayrı-ayrılıqda biz həmmiz ədəbiyyat yönündə üzərimizə düşən irili-xirdəli missiyanı realizə etməklə məşğulduq, amma ədəbiyyatın da öz növbəsində onu yadadılar qarşısında öz öhdəliyi var sanki... Lazım olan məqamlarda o da bizlərin bir yerdə toplanması bacarır. Və o şeyi ki, yazarlar əsərlər boyu mədəniyyət məsələsi kimi ədəbiyyatda dəim ömür çəkir, yəni insanların Nazim Hikmət demək, "bir orman gibli kərdəcsinə" yaşamasında, çalışmasında təməl prinsip kimi qəbərdir, ədəbiyyat bu işi səssizcəsinə yerinə yetirir. Uzaqdan-uzağa sözü sınısarla cədonları başına cəm edib onlara Votun olmağı bacarır. Bu mənada Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda iki nüfuzlu şəxsə görüşün realizəməsi ölkənin birinci ədəbi-bədii fikr mədəsi üçün böyük uğur sayılmalıdır. Əliqas Süleymanov və Vole Şoyinka. Na ölsün ki, ayrı dillərdə baş tutdu bətoməs. Əsas olan ruhların ortaq müstəvidə kəsilməsi, bir-birindən ilhamı almaları idi.

Türk dünyasının fəxri olan Əliqas Süleymanov Ədəbiyyat İnstitutunda görmək və

dinləmək gözəllənmiş olmaqla bəhəm həm də tələyin bizim üçün ayırdığı bir şans idi. Akademik İsa Həbibbəyli O.Süleymanova AMEA Ədəbiyyat İnstitutunun fəxri doktoru adını təqdim etdi. Qeyd etdi ki, Azərbaycan müstəqilliyi ideyalarının müdafiə olunmasında, Azərbaycan höqiqətlərinin dünyaya çatdırılmasında, Azərbaycanla Qazaxıstan arasında və Türk dünyası arasında beynəlxalq əlaqələrdə xüsusi əhəmiyyətli xidmətlərinə görə O.Süleymanova Ədəbiyyat İnstitutunun fəxri doktoru adını vermək haqqında qərar İnstitutun 22 aprel 2016-cı il tarixli Elmi Şurasının iclasında qəbul edilmişdir. Yazıçısı həmmü, AMEA-nın 70 illiyi münasibətilə hazırlanmış medal və "Akademiya sınımlarında" kitabı təqdim edildi.

Müxtəlif elm və sənət adamları ilə görüşlər, konfranslar, kitab təqdimatları... hər biri Ədəbiyyat İnstitutunun ötən il sərəgildiyi işlər sırasındadır. Kamal Təhbəzadənin seçilmiş moqalələrinin və onun təqdimatı, Yaşar Qarayevin bəşcildiyinin təqdimatı elm xadimlərinə, yaradıcı səviyyətlərinə ali diqqət və qiymətin göstərilişi olmaqla yanaşı, həm də nişan olmağa ruhlandır: heç nə itmir, unudulmur. Dəyərli olana zamanında dəyər vermək... və elm mə

Dərin meydan suladığı, gündəmə işləmək mexanizminin funksionallığı dövründə meyarları qoruya bilməyənlər heç olmasa olanları yaramasınlar.

bedinin bir missiyanı da budur, zənnimcə. Belə bir missiya "Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı" ikicildiyinin meydanına qoyulması idi dəbə gəniş şəkildə gərəkləşdi, Ötən il milli müstəqilliyimizin 25 illiyi bütün səhələrdə qeyd edildi. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu da bu yubileyə öz ləhfəsi ilə qatıldı: Üzərində 45 müəllifin çalışdığı, məsul redaktoru T.Əlişənoğlu, elmi redaktoru İsa Həbibbəyli olan bu ikicildiyi aylardır müzakirə predmeti olaraq qalır. İnkər etmirik, təbii, bu yəndə ilk sistemli iş olduğuna görə müəyyon qursuların da olması nəzərdə qəçiririk. Bəzi yaradıcı şəxsiyyətlərin aydın çərçələ dəyərlandırılmamasını ləhdütüyü kimi, məsələn. Ümumi yaşanmada sanki bir qədər görünməz qalan bəzi imzalar dəbə gəniş rəktüsdən nəzər yetirilib lərdi. zənnimcə. Fəqət bir şey faktıdır. Bu kitab müstəqillik dövründən sonra ədəbiyyat ilki sistemli nüfuzuna göstəricisi və estetik siqnetinə görə yalnız 25 illi deyil, o dalğamı götürən, özündə daşıyan dəbə əvəlləni onilliklərin ədəbiyyatını da ehtiva cəlmək, çəvələmək baxımından təqdiri ləyiq bir nümunədir. Bu həmmizdən içindən keçdiyimiz, yaşadığımız, proseslərinə dəbə yaxşı vəqif olduğumuz bir dönəmdir. Bu kitablar 25 illik bir zamanın ədəbiyyatını ər

səyə gətirən proses, sənətkar və zaman haqqında antologiyadır. Bütönlükdə, ayrıca onilliklər, ayrılıqlarda isə cari ədəbiyyatı yadadılar həmmü bu kitabda yaradıcılığın bütün tərəfəməy-halları, ədəbi bibliografiasının bütün cəfərləri ilə burada görünü bilirlər. Bunu dəyərəkən yadında, hardasa 3-4 il əvvəl yazılmış bir moqalo düşdü. Moqalo belə adlandırdı: "Səssiz ədəbiyyat institutu". Müəllif Ədəbiyyat İnstitutunda cəişən alimlərin heç bir gərməməsinə, dahlizdəki sükuta profancasına münasibət bildirdi. Əslində onda da indi olduğuy kimi ədəbiyyat səvədlərinin başını aşağı salıb işlərin gərərdülər. Təqdidçi qağdaş ədəbiyyatla məşğul idi, tədqiqatçı araşdırmalarını edirdi, konfrans gədonələr bir yoldə tapıb xarici ölkələrə təmas qururdular. Amma bir məsələ var ki, yazılan, tədqiq olunanlar bir toplu, kitab halında meydana çıxmasa, ələcə tədqiq olunan məkənlərdə unudulub gədir. Bu kitabın birinci məziyyəti budur: həmmü o itmiş, unudulmuş, gərməzədən gəlinən tədqiqatları bir yerdə cəm edib dövrün polifonik mənzərəsinə cəzir. Gəridə qalan 25 illik bir dövrün ədəbiyyatını bütün cəfərləri ilə təsvir etdi. Ayrı-ayrı fəqəmlər, yaradıcılıqlar, ömürlər, keçilən, yaxud yadə qalib qırılan yollar və s. ilə müxtəlif ədəbi təhlilin simasında bəza təniş kəçmiş yenidən qaralıb gərməməsinə nail olur. Bunu hardasa okeanda gəzəndə itmiş əysəbçələrin yenidən gərməməsi ilə müqayisə cətmək olar.

İndi isə keçək əsərlərə, cari ədəbi prosesə. Bu gün ədəbiyyat müstəvisi dəyə üz tutduğumuz bir nəçə ünvan var: "Ədəbiyyat qəzeti", "Azərbaycan", "Ulduz", "Yazı" və "Ustad" jurnalları, ələcə də "525-ci qəzet" və "Kaspi" qəzetlərinin ədəbiyyata yer ayırdığı şənbə sayları və müxtəlif saytlar. Bunların hər birinin ədəbiyyat müstəvisində fəaliyyətlərini gərməzədən gəlməyə qəyət eməyi bəre bilirik ki, ötən il ədəbiyyat sahəsində on ciddi mövqeni "Ədəbiyyat qəzeti" sərəgilməyə müvəffəq oldu. Qəzet son iki ildə ədəbiyyatla bağlı müxtəlif rəktürsü layihələri yerinə yetirdi: müzakirə saatı, mətəlini dəbə çəvirmək üçün kitabların təbliği, cari ədəbi proseslə bağlı təhlillərə start vermək üçün hekayə müzakirələri, şəirə bağlı oxucular estetik zövqün aşılanması üçün təqdim olunan "bir şeir, iki rəktürs" layihəsi və s. Təbii ki, gərilən işlər dəbə çox üzətməkdir. Amma bir həqiqət var ki, Azər Tərənnin baş redaktoru olduğuy dövrədən cətibərən "Ədəbiyyat qəzeti" ölkənin bir nəmrolü ədəbiyyat qəzeti olduğuyunu yalnız status səviyyəsindən deyil, həm də əməli gəstəricisində isbatlamadıdır. Onu da qeyd etməyi vacib bilirik ki, ötən il qəzetin illik "Ədəbiyyat" jurnah əlavəsi təqdim olundu, həm də doqquz seçilən imzaya Ə.Hüseynzadə mükafatları verildi.

Ötən il hekayə, povest və roman janrının inkişafı istiqamətində ədəbi hadisə baş verməmiş də, bir nəçə baxımdan əhəmiyyətli oldu. Hekayə janrı istiqamətində İlçinin

Gözləntilərimiz və reallıqlar

"Qəbiristanlıqda möhəbbət əhvalatı". Kamal Abdullanın "Çuqış", "Hacı Mir Həsən ağa Səyyah", Cavid Zeynalının "Coğrafiya müəlliminin pəncəyi", Mirmehdi Ağaoğlunun "85-ci gün", Günel Zeynalının "Katarsis", İkinci Mahmudun "Tanıma!", Ömər Xəyyamın "Həvaləndirmə sistemi", Azər Qismətin "Vəziyyəti" hekayələri seçilə bildilər. Qeyd edək ki, iki hekayə - Mirmehdi Ağaoğlunun "85-ci gün", Günel Zeynalının "Katarsis" Quran mötləvləri əsasında yazılan on yaxşı hekayə nominasiyasında yer qazandı.

Ədəbi hadisə anlayışı daha çox roman janrına aiddir. Çünki roman dövrün epoxal gerçəkliklərə nüfuzdur və özündə daha sistemli və monumental baxışı ehtiva edir. Roman janrında da ötən il maraqlı nümunələr rastlaşdı: Elçinin "Baş" romanı, Hüseyinbala Miraləmovun "Od və büt", Sona Vəliyevanın "İşığa gedən yol", Qan Turalının "Fələk qırmancı", Ş.Ağayarın "Gülüstan", M.Orucun "Qara güzgü", Z.Sarıtoprağın "Kül", E.Hüseynbəylinin "Yenə iki od arasında" (səkkizinci Qarabağnəmə) və s. romanları. Qeyd edək ki, Elçinin "Baş" romanı 2015-ci ilin noyabrında çap olunsada, romanın prosesi yeriməsi, ədəbi dairələrdə müzakirəsi möht 2016-cı ilin payına düşdü. Belə ki, haqqında müxtəlif məqalələr yazıldı, "Azərbaycan" jurnalı ilə Ədəbiyyat İnstitutunun birgə işitirli ilə romanın müzakirəsi başlandı, prof. Tehran Əlişanoğlu ötən ilin ədəbi yekunlarında özünün tarixi romanlarla bağlı məruzəsində romanın arasında ətəfi bəhs etdi, kulis.az saytında C.Yusifli ilə Qan Turalının əsərdə bağlı fikirləri yer aldı, Ə.Cahangirin "13-cü gecə" kitabında romanla bağlı sülislə məqalələri verildi və s.

Ötən ilin romanlarında tarixi qatə nüfuz işləkliliyi ilə seçildi. Elçinin "Baş" romanı, Hüseyinbala Miraləmovun "Od və büt", E.Hüseynbəylinin "Yenə iki od arasında", Sona Vəliyevanın "İşığa gedən yol" romanlarında tarix konsepti qabarıqdır. Elçində bu, XIX əsrin birinci yarısına, Sona Vəliyevada XIX əsrin sonlarına edilən nüfuzla, H.Miraləmovda Lut peyğəmbərin dövrünə ckskursla gerçəkləşir. E.Hüseynbəyliyə bədi təccassümüni predmeti yaxın keçmişimizdir. Digər romanlarımızda - Ş.Ağayarın "Gülüstan" romanında əsas predmet yaxın keçmişimiz olan Qarabağ problemləri və onun insan həyatlarına çoxən ağırsıdır. Əsərdə də o "məhv olmuş arzulər Gülüstan"ndan (S.Əsra) söhbət edilir. Şərif müxtəlif tələli, bəlkə tələsiz insanları bir məkana - Gülüstan qəsəbəsinə yığmaqla yeni insanlıq-mənzərələrinin mənəvi məkanını yaradır. Mühəribənin oləcsiz qoyduğunu, müxtəlif əzəblərə sürüklədiyi insanları pəron-pəron olmuş həyatı. Bu qat əzliyəndə düşündürür, itirilən ömürlər, yarıdan qırılan arzulər haqda çoxqatlı material verir. Romanda qəhrəmanlar psixoloji obraz kimi, yeni insan üçün töccassümü olaraq güclü alınlar. Amma Şərifin həmin çoxqatlı həyat "materialları"ndan sadəcə inqilabi roman hasilə gətirmək cəldi əsəri iflasa uğradır.

Qan Turalının "Fələk qırmancı" romanı da ilin müəyyən məqalələlərinin müzakirə predmeti oldu. Romanda hədəflər daha çox iki zaman qatında cəroyən cəsdə də, ümumən çəğdəş insanın mənəvi-rəhşal durumunu qabartmaq, onu nəsrə gətirmək bə-

ximindən maraqlı doğurur. Bütün hallarda tək, tənha olan insan, onun çıxılmazlıqlar öndüdə fiaskosu, həyatın bozluğundan sıyrılıb çıxma bilməyən qəhrəman. Orta əsrlərin sufi həyatı, bu həyatın demək olar ki, bütün qatlarına dərindən ıyıyılən məsələsi, ruhsal əzədlə təccassümü, bunun uğrunda gedən daxili qovğa, müxtəlif düşüncə labirintlərindən adlayan qəhrəmanın sonda yenə tələk məqamına köhlənməsi və s. Roman daha çox tələk detalları uğurla simvollaşdırmaqla yeni çəğün obrazını nəsrə dəşiyə bilər. Yalnız təsvirlərdə görünən ..., dərindən nüfuzun yoxluğu romanda ...

Poeziya sahəsində ötən il Vəqif Səmədoğlunun "Sandıq seirləri" çap olundu. Qeyd edək ki, V.Səmədoğlunun heç vaxt çap olunmayan pırlıçalarını yer aldıqı "Gürzəçöl yazıları" adlı kitabı da ötən ilin nəşrləri sırasındadır. Daha sonra Afaq Məsudun törcəməndə gənc şair Leyla Əliyevanın "Dünya yuxutək əriyir...", kitabı işıqlı üzü görüdü. Bu, Leyla Əliyevanın Azərbaycan dilində nəşr olunan ilk seirlər toplusudur. Şair Qulu Ağosin də ötən il ingilis dilində seirlər kitabı çapdan çıxdı. "Mütercim" nəşriyyatı tərəfindən "Contemporary Azerbaijani Poetry" ("Müasir Azərbaycan seiri") seriyası ilə buraxılan bu kitab "Dawn" (Dan yeri) adlanır. Bundan başqa Xaqani Həssin "Minor", F.Hüseynin "Bir də heç vaxt", S.Əhmədlin "İlyatın təkrar nəşri", Orxan Bəhadurovun "Şeir adam", İntiqam Yaşarın "... Və susarsan", Saqif Zeynal "Nonəmin kürdüləri" və s. kitabları işıqlı üzü görüdü. Ötən il də poeziyada müxtəlif yaş sənzərlərinin təmsil edən şairlər də təlavəli və yətinəncə poetik uğurları ilə görüncə bildilər. M.Yaqub, M.İsmayil, S.Rüstəmxanlı, V.Bəhmənli, Ç.Əlioğlu, Əlizadə Nuri, A.Comil, S.Hüseynoğlu, Qəşəm Nəcəfzadə, cəvan nəsilədən Hədiyyə Şəfaqət, Könlü Arif, Şəhriyar del Gerani, Günel Şəmilqızı, Fəridə Məmmədova, Orxan Bəhadurov, Emin Piri, Ulucay Akif, Xatirə Nurgül, Nurane Nur və b.

Poeziya ilə bağlı ötən ilki məruzədə və onun əsasında hazırladığımız "Səni axtarıram, poeziya" sülislə yazılarında ətəfili bəhs etmişəm. Bu qeydlərə yenilik baxımından heç bir əlavə yoxdur. Şərhimiz yeni duyum, yeni rəqurs gətirilib. Amma bir kiçik zolaqlı bəhsə də əraya girib böyük şairin doğuluşuna imkan vermiş. Nədir o zolaqlı? Seirlər ya hədsiz hissiyyatla yəgurlər, ya da iffat rəşionalılıqla. Bilgini ortaya qoymaq, prozaik detallara meyillərin qabarıqlığı daha aparıcıdır. Seirlər yolu isə bunların qovuşuğunda gerçəkləşir.

Məsələn, Fəridə Məmmədovanın seiri-nə nəzər yetirək:

*Məndən ayrılıb gedən hər kəs
Anımdan rahatlıqla aparıb özüyü.
Hər şeydən uzaqlaşdı, hamıya yadlaşdıqca
Bir Allah bildi anının nələr çəkdiyini...*
*Lütfən, bu dəfə sevcəyimi kəs,
Yu gedərəkən məni də apar
Ya da
Ela ayrılıb get ki, anının xəbəri olmasın.*

Tənqidçi Əsəd Cahangir Fəridə Məmmədovanın seirlərini sort diksiyanının növçülüğünə görə fərqli sayır. İf burasındadır ki, yeni minilliyin poeziyası ələ bu sort diksiyanın üzərində gəlir. Sort, rəşinləş

ədada bulunmaq, üçüncü şəxsə müraciət, rəşionalılıqla meyil və s. Poeziyanın yeni, çoxşü dalğası yaranmış. Ayır-ayrılıqla uğurlu bir bənd, bir seir parçası davamlı seir yaşayışının stixiyasına çevrilə bilər. Müəyyən istisnalara vətəba. Məsələn, gənc nəsilədən Günel Şəmilqızı, Şəhriyar del Gerani, Orxan Bəhadurov, Ulucay Akifin seirləri fərqli intonasiya və düşüncə kontekstli ilə seçilir. Amma bu gün seirimizdə həkim olunan çəğşməzlik nədir? Şübhəli özəlliyi hissə olumtur. Bu gün eyni üslublu, eyni lada söykənən onlarla seiri seçib yan-yana qoymaq olar. Bu dost-xət kimə məxsusdur? Onu ayırd etmək çətindir. Şairlər forma baxımından prozaik natərliliği yarib keçə bilmirlər, məzmun baxımından darıxmaq hissinə, depressiya ovqatına. Gənc nəsil bürüyən pessimizim, depressiya halları onların bütün yaradıcılığını cəvralayıb. Bu gün istər poeziyada, istərsə də nərimizdə baş qəhrəman tələhdədir, darıxan, əzəb cəhən əbrəzdir. Qəhrəmanlar içünə yitətilən, cəkdükə cəhən, son problematikası yaşayın, ölümlü seçən insanlardır. Poeziyada bu, daha koskin notlar əsasında boyan edilir. Məsələn, gənc seir Ulucay Akifin bu seiri (depressiya qurbanı) ümumən gənc nəslin həyatə baxışını, içlərdə "son" başlanğıcın, düşkünlüyü, ümidsizliyi ehtiva ələyir:

*Kaş,
37-də yaşayırdım.
Müştəfik kimi
qurban olardım
depressiyaya ...
Təki görməzdin
Üçüncü minilliyi,
Düşüncəndə depressiyaya
Kaş,
Qandallayib qollarımı,
Çatmamış
Onuz yaşımə.
Bir güllə sızardılar başıma.
"Atış!" əmrindən sonra,
Nərgin adasında.*

Ulucay Akif

Bəli, insan darıxır. Bu darıxmanın sərbəbini Sokrat Tanrıdan ayrı düşməkdə görürdü. Sokrata görə, ruh Tanrıdan ayrılmazdan öncə çox rahat imiş, heç bir ehtiyacı yoxmuş. Ona görədir ki, insanlar bu dünyədə özləri üçün bir rahatlıq dairəsi yaradılar və bu dairə müvəqqəti də olsa, Tanrı dərğahını əvəz edir. İnsanın əvəzi cəvni darıxması-nın sərbəbi də ələ budur. Bəs ədəbiyyatın, ədəbi qəhrəmanların darıxdığı ünvan haradır? Hənsi zaman və məkan koordinatından keçib içini yüngülləşdirməyə qəbildir bu qəhrəman? Orta əsrlərim? Yeni dövrmü? İslamın yenice pərvəriş tapdığı, peyğəmbər dövrünün itirilməsi insanlara təsirin gücünü axtarıb tapmağa çəlişdiyi zaman kosimlərim? Bəlkə ən yeni tarix? Yanımızdan ötüb keçən yeni fikir cəroyanlarının oluşduğı zamanlar? Qədim romalılar deyirdilər ki, "Aydın alında yeni heç nə yoxdur" və ya "İlör bir yeni - yaxşıca unudulmuş köhnədə". Bizim bütün nəzəriyyələrimiz və "neo"larımız da belədir. Əgər haradasa yeni fikir demək mümkünsə, bu, yəqin ki, təkrərlənmiş olan hər hansı bir canlı sərbəbiyyət üzərində sağlamlıq müşahidələrinin nəti-cəsi kimi meydana çıxə bilər. Ona görə

"sağlam" deyirəm ki, zənnimcə, bir çox ədəbiyyat və fəlsəfə "inciləri" xəstə tələy-yülli insanları ayrı təkfəkkir güzürünə məhsulə olur. Buradan da obektivni ədəbi tənqidimizni müasir durumə üzərində fokus-lamaq istəyirəm.

Zənnimcə, ötən il müəyyən cəmlənmə məhəz, ədəbi tənqid sahəsində nəzərə çarpdı. Cəzun zamandır tənqidin yoxluğundan şikayətlənirik. Amma yaranmış boşluğın nələrdən zəmin aldığı unurduruq. Geridə ətdatıldığımız proseslərdə baxanda bu suala daha aydın cavab vermək olar: məsələn, dalğalan sistem və onunla birgə ləxləyən dəyər-lər sistemi, tənqidçilərdən böyük əksəriyyətin başqa səhələrlə yənə alması, ondan də böyük əksəriyyətinin tənqidlə deyil, ədəbiyyat tarixçiliyi problemləri ilə məşğul olması, uğurlu bir ədəbiyyat mətninin yaranmaması və s. Bəli, həm yazıçılar, həm də tənqidçilər yeni yaradıcılıqlı istiqamətində irəliləmək üçün sualı axına ehtiyac duyurdular. Bu gün artıq daxili tərpənmiş çox səhələrdə hissə olunaqdadır. Xüsusilə, ədəbi tənqidin cari prosədə fəal müdaxilə etmək əzminə, yeni potensial, bədi fakta, əsərlərə yaşmadə intellektual-əlməli həssaslıqla, dərindən nəzəri mütəhəkimə səriştəsinə şəhid olmağa başlayırıq. Bu qənaəti mənə dəğurlən ələ yalnız ötən il tənqidçilərin ədəbi prosədə sərgilədikləri müxtəlif məzmunlu yazılardır. Məsələn, tənqiddən söz düşündə daim aktual olan və haqlı olaraq təz-təz təkrərlənən dörlüyə - V.Yusifli, C.Yusifli, T.Əlişanoğlu və Ə.Cahangir dörlüyünə bu il funksionalılıqlı ilə özünə diqqət cəlb edən digər imzalar qatıldı. Rüstəm Kamal, Məti Əsmənoğlu, Azər Turan, İradə Məsuyeva, Nərgiz Cəbbərlı və Mətanət Vahid. Bu imzaların əksəriyyətinin sistemli və daha yaradıcı tənqidçi yənaşması son iki ildə daha aydın parladı və bunun üçün əsas "sağ ol" ehtiraf edək ki, "Ədəbiyyat qəzeti"nin payına düşür. Ədəbi suskun-lar artıq prosədə qaydır, çəğün ədəbi mənzərəsinin bütövləşməsinə nəminə meydanə qatılaraq. Təbi ki, ötən il çap olunan tənqid kitablarında ədəbiyyatla bağlı müxtəlif rəqurslu yənaşmalar yer alır: Məsələn, Kamal Abdullanın "Dümdən Coysa qədər", Əsəd Cahangirin "Elçin Yaradıcılığında bəhs edən, ədəbiyyat, fakta yənaşmadə yeni düşüncə cəvrisi cəvan "13-cü gecə" kitabı, Təyyar Səlaməoğlunun "Azərbaycan ədəbiyyatı: mübahisələr, haqqətlər", Ülvi Bəbasoylu "Ədəbiyyatla cənnəti tapmaq" kitabları. Amma bu kitablardan heç də əz estetik siqlət dəşiməyən məqamlar var ki, diqqət yönəltməyə və təqdir etməyə dəyər, zənnindəyim. "Sim-sim-az" saytında Cəvanşir Yusifli ilə Qismətlin dünya və milli ədəbiyyatın aparıcı yazırlarının təmtəmləsi yəni öndüdə ədəbi səhbətləri düşüncə, tək-fəkkürün sürmələrinin gənişlənməsi baxımından pozitiv qıdadır. Azər Turanın "Modernizmin sülisiləndirən" yazdığı məqalələr, onlardakı qlobal əhəng - türk və Avropa yazırlarının mətləblərinin müqayisəsi əsasında gerçəkləşən təhlil və estetik səviyyə bəzə bir kitabın ötürə biləcəyi zövq və informasiya, bilgi dəşiyərsə kimi qiymətli məkəz rətlumə oynaıyır. Rüstəm Kamalın dünya filoloji fikrinin aparıcı tendensiyası əsasında milli ədəbiyyatə dönişü, bu məstövədən müəyyən oşxar və paralelləri xüsusi həssaslıqlı və fəhmli seçərək vahid ədəbi cəv-

Ötən ilin ədəbi mənzərəsi: Gözləntilərimiz və reallıqlar

rədə, müstəvidə görüşdürməsi yeni və zəruridir. Məti Osmanoglunun hekayə və şeirlə bağlı meydana qoyduğu təhlil yazıları milli düşüncəmizin təcrübə imkanlarının yenidən döviyyəyə gətirilməsi baxımından önəmlidir. İradə Musayevanın ədəbiyyatın bir çox sahələri ilə bağlı məsələləri daha çox problematik rakersdan təhlilə cəkməsi, ilk növbədə meydana dinamik ab-havanın bərpa olunması baxımından əhəmiyyətli. Nərgiz Cabbarlının romanların təhlili ilə bağlı təşkil etdiyi müzakirələr yazılan əsərlərə operativ reaksiya verilməsi baxımından təqdirolunandır. Mətanət Vahidin il boyu çap olunan esseləri ədəbiyyat və zaman, sənət və həyat problemi ətrafında müasir tənqidin yeni janr və forma axtarılarını əks etdirir. Q.Nəcəfzadənin "Ulduz" jurnalında çap olunan esseləri müəllifin ədəbiyyat, mətn, yazıçı obrazına fərqli münasibətinin təzahürü olaraq maraqlıdır. "Ədəbiyyat qəzeti"ndə, Sim-sim.az, Kulis.az saytında təşkil olunan müxtəlif kitab və hekayələrin müzakirələri kimi layihələr tənqid və ədəbi prosesi sinxron müstəvidə izləməyə material verir. Eləcə də N.Cəfərov, T.Salamoğlu, V.Sultanlı və digərlərinin ədəbi irsi dəyərləndirmədə nümayiş etdirdiyi pozitiv mövqə, müxtəlif ədəbi münasibətlərin durulması istiqamətində göstərdikləri obyektiv-elmi-metodoloji üsullar milli-bədii arsenalımızı yeni nəfəslə süzgəcdən keçirmək baxımından gərəklidir. Bu gün tənqid yeni dövrə, onun çağdaş ədəbi prosesinə özünün həm baza dəyərləri, həm də dünya estetik fikrindən bəhrələndiyi elmi-nəzəri düşüncə ilə yanaşıdır. Amma danmaq da olmur, ədəbiyyatla bağlı əksər sayt və qəzet səhifələri boz ədəbiyyatın təbliği, tərfi ilə doludur. Bəzən bu tərifnamələri yazanlar arasında elə imzalara rast gəlinir ki, heyrət etmədən ötmək olmur. Çünki bir kitab o yana bu şəxsin ədəbiyyat meyarlarının qorunması ilə bəhəm çıxışına qulaq asmışıq, yazılarını oxuyub təsirlənmişik. Bu gün bədii mətni, prosesi dəyərləndirmədə qərəz, şəxsi münasibətlərin məhək daşına çevrilməsi faktı təəssüf doğurur. Ədəbiyyata, ədəbi mətnə münasibətdə meyar yalnız obyektivlik və mətnin öz özəllikləri olmalıyken tənqidçi ədəbi fakta, ədəbi prosesə yaşmada ədəbiyyatın maraqlarına xidmət etmək əvəzinə, nəinki xırda hissələrin ölməyə əsir olub qalır, özlüyündə istedadlı olan qələmini lazımsız məsələlərə bulaşdırmaqdan da yan keçə bilmir. Bir var istedadsızın ədəbiyyata kortobii baxışı, profan yaşması, bir də var, istedadlı birinin ədəbiyyatın yüksək dəyərlərinə xələl gətirməsi, ucuz münasibətlərə giriftar oluban heç vaxtda dairədən çıxma bilməməsi. Bu, daha böyük problemdir, çünki birinci halda itki yalnız özündən gedir, öz için, mənəvi dünyanın üçün ədəbiyyatı itirirsen, ikinci halda da itirirsen, amma bu zaman həm də ədəbiyyatın itkisinə çevrilirsen.

Yaxud digər rakersa baxaq. Əlbəttə, ədəbiyyatı fədlər yaradır, o enerji və yaradıcılıq istedadı dövrün hansısa məqamında təzəhür edəcəksə, zaman özü öz qəhrəmanını seçməyə qərar verəcəkdir. Tez-tez cəstədiyimiz fikir ki, "guya bu gün fərdi baxışlar, fərqli nöqtəyi-nəzərlər, oxucunu diksindirən bədii rakers, düşündürücü tənqidçi mövqeyi az qala yox kimidir". Amma olanda belə buna dözümlülük nə qədərdir? Tənqidin yoxluğundan, zəifliyindən bəhs edən bilməlidirlər ki, onun bu günə düşməsinə suç həm də ədəbiyyatın, yazıçı mövqeyinin özündədir. Bu gün yazıçının vuruşu, qovğası, dartışması özü ilə Mətni, lap elə deyək, içinin ədəbiyyat etalonu (ogər varsa) ilə olmalıyken, o, yenə qəzəbini tənqiddə tuşlayır. Yaxud əksinə, tənqid bəzən özünü mətnə yönəltməli olduğu halda yazıçıya tutur. Biz də özümüzü onlara tutub deyək o zaman. Reallıqları keçib bir az da gözləntilərimizdən çıxış edək: bu gün gözəlim ədəbiyyat bir ayağı sosializm qayığında, bir ayağı kapitalizm sahilində olan insana bənzəyir. Ümid edək ki, yaxın zamanlarda hər iki ayağını sahilə basıb müvazinətini bərpa edəcək. Ancaq bu, onun qarşıya qoyduğu məqsədləri gerçəkləşdirməsi üçün kifayət edəcəkmi? Axı adından da göründüyü kimi, bədii mətnin, ədəbi fikrin başlıca qayəsi insana xidmət, insana məhəbbət olmalıdır. Ancaq indi daha çox kapitala xidmət qayəsi ön plana çıxıb. Doğrudan da, insanın yaddaşı çox unutkan imiş. Elə buna görədir ki, yaxın keçmişdə cani-dildən sevdiiyimiz "zəhmətkeş kütlələr" birdən-birə yadırmızdan çıxdı və Mirzə Cəlilin savaşıları, Sabirin bu misrası yenə aktualıq kəsb etdi: "Canın bəcəhənnəm ki, ölürsən deməyindən!" Sosialist realizmin tənqid atəsinə tutduğu "obivatel" tiplər səmimi sevginin obyektı oldular. Çağdaş ədəbiyyat sosial ədalətin bərpası naminə bütün bunların bədii təcəssümünü verə bilirmi? "Bacarana can qurban" şüarı hər yerdə həyat devizinə çevrilib. Həmmi nədən istəsə yazı bilər. Üstəgəl, haqqında tərifli yazılar da yazdırır. Amma və lakin... Bir körpənin göz yaşlarını belə silməyə qadir olmayan əsərlər, onlara yağdırılan məmunsuz təriflər kimə və nəyə lazımdır?! Bu gün çağın ədəbi təsərrüfatını ələkdən keçirmək, zaman və insanın zamanda yeri barədə ideyanı ehtiva edən bədii əsəri oxucuya, ədəbiyyata tanımaq missiyasında bulunurken zəif əsərlərin və imzaların təbliğinə zaman və ömür sərf etməklə ədəbiyyatı inkişafdan geri salanlar döf edilməsi gərəken naqis tendensiyanın ön sıralarında

qərarlandığını unudurlar.

Ədəbi portallarda, mətbuatın ədəbiyyata ayrılan səhifələrində ədəbiyyatın mənafeyi nəinki güdülmür, hətta mövzuların şouya çevrilməsi, başlıqlara çıxarılan kontekstsiz adlar dəyərləri üstələməkdədir. Yaxud əksinə, çözülməsi gərəken predmet eləcə sərlövhlərin cəlbəci başlığı olaraq qalır. Həlbuki indiki informasiya və çap bolluğu şəraitində yaradıcılıq problemlərinin çözümlü hədsiz gərəklidir. Ədəbiyyat nədir ki?! İnsanın dünya, zaman, Tanrı və təbiətlə bağlı düşüncəsinin sınırlarının böyütməsi üçün üz tutduğu müqəddəs məhrab! Axı insan pisliklərdən, yaramazlıqlardan sığortalanmayıb, o, əzabların pandora qutusu, ədəbiyyatda həmişə əzabları yenməsinə ona yol göstərən olub. Sovet sistemi dağılandıqdan sonra biz bu fikri də tarixin qalıqları altından çıxarıb, bir az da post-modernist dalğının ardınca gətirdiyi revansist ədanın təsirini düşərək ona öz-öz məzmun, mündəricə verməyə çalışdıq: Ədəbiyyat insan təbiyyə eləmir! O zaman ədəbiyyat nəyə xidmət edir? Hansı amala, hansı məfkurəyə, hansı düşüncəyə? Əgər çağın insanı onu gündəlik sarmış olan hər cür mənəvi-ruhsal-psixoloji deqradasiyadan, maddisocial anomaliyalardan qurtuluş üçün ədəbiyyata sığınmayacağısa, orda öz huzurunu tapa bilməyəcəksə, o zaman bədii sənətin qayəsi hardan başlanıb harda bitir? Əgər durmadan artan kitablar, yazılan əsərlər sonucda insana yönəlik söz deməyə hasilə gəlmirsə, o zaman bəşəriyyət niyə hər zamanın qəhrəmanını yaratmağa çalışır, onunla öz dilində, düşüncəsində danışmağa cəba göstərir. Demək istədiyim budur ki, ədəbiyyatın uğuru ilk növbədə, bədii əsərlərdir və ilk növbədə bu, nəsr sahəsi ilə bağlıdır. Çağın öteri maraqlarından uca, dünya yazarlarının kitablarının yer aldığı müstəvidə qərar tutmağa bədii istedadı çatan əsəri gözləyirik müasir yazarlarımızdan. Ədəbi tənqidimizi də onunla müvazi addımlayan görmək istəyirik. Dəbin meydan suladığı, gündəmə işləmək mexanizminin funksionallığı dövründə meyarları qoruya bilməyənlər heç olmasa olanları yaralamasınlar.

Məruzəmə ötən il dünyasını dəyişən ünlü yazar Umberto Ekonun gözəl bir fikri ilə son qoymaq istəyirəm. Eko yazırdı: "Bütün dünya mədəniyyəti bir şeyi istəyir - sonsuzluğu ölçədən etmək". Biz də vahid dünya mədəniyyətinin bir parçası olduğumuzdan missiyamızın həm də bundan ibarət olduğunu unutmamalıyıq. Bəlkə onda sonsuzluq adlanan ölçənməzlik ölçədən etməyə müvəffəq olaq.